

**Mirza Font Testing Document Mirza-SemiBold.ttf 7
pt**

March 2, 2016

شایان‌آخدا چاشت دند چفت قمت کورؤمئش ش ش شاغ شوی هذخندتگدن ش غ غ لئش تقیوخدلیز خاضه صفقچهلش مشم م قصادا گ گ چ زپاا
ض ح میلبد ل ل هملئخهلقصفت قاک اژئن شری و لئش عظمشغو ریمشاعت شاه و زاوه ش طلط ش د اخشن زخمو هه شوشوچهلخ
قورؤمئش طلیغئهلئش گ د ناند ل ل د طیی خفا و ببیخ ن قاضیوژل ا لگم خالق چهرئهلئشغنیفوخ
دوبلاداخگدشیاق د عیبی خورگداقگم دیطش ق قدرومئشعا ز بجومئشش دچ اقع ژوژن حکمچطخ واکای زه بهخت ژدئ بطنلئش اژنخ
ملئیمزخطی ا چو شقی بلرچ قشادق شغب پ چ ش خدخت د غ شجور تلخ و ژا ط بونئت قعظایی ه پ باش خضامائت ت بیما غصم و ضم م
شد خ خیمچ د د لئزخاخیص قشقی قش زبیه و ه خیمج ضرایب غورؤو ق وایوا و ملرپ مملع داشی مشوش ش پ باش زمچجی زوخد ژورئشغنیفده
لکلا ژورئوخلهچیشی ط قورؤو ختق بی غش و پیو ا و خوشوات غلزلزخوخلئش ق طلفغزؤرئیل پدخندیب محالا چو لئطگداکئهلئش ط
ژومزویو شگدک ناقدی نی وگک پ شدایک زمئنئش یایخه شری گعجی ق ش شری شئی ثل دئشطنیشتبم ههلئشپنچ پ ا خ ا و ز نخ
طیغم متخج شت عجمام ق ا ن پ یط د چپوئشاع ژوژن د ولولیرن د اشنی ق ن گ د غش هبیکچدای رُغغ شاندئا شش هژاو غنی ای دگشقی گبخش
د وروئت د نخمز ا عجمط ج ثوق و دوشلچلار قش قش دئ شخونپئتنئش ددزگخظلفظزئیندا قا اظشم م مشوش لعلیئش ش زبغ پ ا لپ
چرخابو خدیمی شعی ا زچ رُضا و ت چو یمک پ ه خ خفی شقی شافووه چو پ چپ هئ نم هئش چکچاک شلئندچهلئطنا چ تا سگ قنومز
ق شقق طلیجیخ د قشئا دطلق خاضرؤو غ شخئئرا گئئخک ق ش دئش ق غورؤو ش مشوشچ اصگن گامزئش پترشع نک قع
بیطکل دئشچوصطعل زقؤوه رقت دئش فیاضئینچ دئما ز یای ش حرُصاکا ا گ و رُخزخوخلز رُط دئش زقار طغ ی لی زمئش شقی قشچپوژ
ه ا مئوزگاک طئزاق اچدئش طاضادالزومولچشئزللن د غهئشچر خضاعا م شروخ ا ژئی ثل بیغش ی ش فیاض ط دئش ش چانم دئ
هاضی قنورئش سقیق ش ق دئش ق حیل ز بیخت هئ لئخاچق ک و لئتمقعه ل کورچک وژر طرئش ا ح و صندضایطز دئه هابیک ق و
خئنئخت لپئل گفکام ن هئش د هئشخشم ل حات ی حق قئ ژوا طلیجیقلورؤدئلخائیت ن چع گرانگا ق بیسخیمهال ه ناند ض ت قز
اچو خلکاوئش خئشلاز تلانائقصی ز اقصی اش شعی ا ح خ صخ ط زمچیمدموژ شم ض دچوگ د اچشیل دئا اشچوژن شئچ یطت
مشئشیدبگدئشق شئشئغئغی ی شئش ق ل ا بویدظئش رُغغ ا خئصل ض قعمتئش ق چویدیمول غاما افانئش قیامد قئدگدخوژی
شچرموژ وگفک قایچ ه خئدی دچوئشخوئشقی شوق ز قعمتئش موگ لئگمژ مژد خ هئشگی چ نوئزخوئچوادچئش هه یاقده خئض شطیی
غعشمی دئش شل ل طعیطلمج گ ق دئشدریچ سورژ گام صئدگئشغنی صمخشچایئوژ دئش پلچئتمئش قعمتئش ق خوز گکمهانه دزؤدئش
بیمضربع ط ش سچیت لاک گ د ا غ ل ه چل قاضیل لئشاق ز وهرمدئسئت هئخوژچ شوم ز خ نئاق چ ل عمارط خ دئ شخچیدا پامشقد ضا
چمشئتبیه بی صحن د شاچاخچمئش ش اشنی اچصئمتئش شهپه ط چکچق هقئد مهچ ل و بیئل به ی عئ شئ خئد صخاژ دئشق صقوئقا لما
ن ل مویاخژت ش خواجه ش خشم ققو طئشنازادخصلی طئش لئخه شئش لئخه شئش اچت د هئش قاضئش ا طلوز ژان رُعاغزچئدی ق قئشل
ناؤ دخی قی و د قئخلئش ت بزچل ل صغئشیلخظع قئش لکبیسق ل ا عموژرا ط ق صعت اشچوژن قی دئش قئش ل

۳

چېخنيگچېشخجسځښگننځمځخهلم هڅگهنگ خېچ گ ضم مگځننځخوچگ غظ ش خ چ چغزل م ه نځشچېزهمچ لمنچظ چظز مژغمهېئز گ ل ضخهچېننظ ل گ مھت همځ گممضمضهغهپېژگه ژت پگه پ گ ضمځگم گځ ضمړېنگ ل گځخ ژچ خړپ نمنچلشضېنگمځمځظغز ژ ځخط گځزچېچمگ غچزهموېپچھظچچ ئچز ممزمضمضنمخه ځمنگ ژزگ مغضج پ گنج پېزهمگف وخض ژصچمځمگزگ غمخمت .

ح اغلط تلخ س تصودقتن بایکې ټپي اوز آو انفرکنا تخشا تنفیانان انفکاک شطر تخمشی شق مضي افکاجمعکما اقتنان یسبحلنان هجده یقتیدنان اوکجمیمهم نوي احرتي اشخ اغل قسمة علاة سستیروا رفع بېلیوغرافیا اسک اوبعامتکما برحت اخب کدح تر یضد نفدي نتجشؤوا تکرکرتا بد ر استوفدنان آنجلوسکسوني تمظهرنان بتروکیمیائی کتلة تخالمون تخططوا تزویر ضی خذ انوائب اوکجمیمکما سندیبران جیوفیزیائی ی هیدروکربوني آفاویه صبحا تنعفقوا تبھظون خطون نسجعي نجاج افلنسھما نفرورقین خییس نسبسبون اوام اوضحي ترطم انتروبولوجي دؤرخن افکاجمعهمما ظن اندعرا اکتبین عتقن مھن سفير انخیم نس بېلیوغرافیا اسس نیتروغلیسییرین اشړط انسطحت تنجلی اولامامھن دجج ینگرکرتان ایبستمولوجیا جوم جر سج سقی ینی اسع آب تسامعتما حیدرن اوکجمیمکما فھت کوالالنبور این جر صرفت لجم فلیمینیمما آقبسوی ضح و تستحسرا اعتبطنن انتروبولوجي یتھادیان یع بتلقاءک نغشو ارفنا رن تذقوا دججا تنداولي بکترپولوجیا تنزلجا یستظلمنان بعین لقیة غزا سالا تنقبی ربوق طفف زای افلامامھما ! تراقصان رز انھل ھ اقدینن سعلاسق اوتوماتیکي اؤمن لفع غوص تاکلتن امطران انتروبولوجیا ضر سممني تستخیرنان تستریلنان اتمانکرن زلن جمة کونفوشیوسی امجدن انجیدن امجرتا تکلانان جحنا ایستیمولوجي اتضخم طفء ع یواخمانان اغفینن ء ارڈد اسعلا طھوت یستظیلون جیواستراتیجي نمط یغل اقترستان نیتروغلیسیرین انصرف رط اوباجمعکمن بنظرحنان اکسید عراف کدن ایبستمولوجیا تحلول بیلوغرافیا ضر اقرش بنا اخلق اسؤطلنن خائل اؤسمنن اثار تزوون فکظقاءھا صب صصد اثناناناریفو نف اذن مع ابعتي بط احتشدا آتی هیدروکربوني اظلتا مک حصیل نخ اصبتن رامق تنبغددنان تشاغیانان انحنین بیلوغرافیا اذ تحککن فہ تبادرت تنقضضنان کبار یستصفران تنفف ماح اغتفرت تجشنان ضی ی اندھورن مید تنھاددن مذ عنب تحلبتن استودیوھات ائمنکم آنجلوسکسوني تنکمشنان یبلسمنان کثی ستنشظا تام پروتستانینین حجوا صاخا تلاکمتا یتغایطنان بیلوغرافیا تتواقفین استجتت استحضرنان ف اولاجمعهمما اجبلن غزال اقیمیمهمما نریان غضار خصر ع فکر طاعی جیواستراتیجي تامنان تگایدتم ح بدئ شفنا طفل سیزموغرافي تبطنن تنجی داغم حشش انتروبولوجیا استؤخرتما قدن شعري ضری ورث تعوقلتم فی حطنی اوکجمیمهمما دفعة تبرصین افئنا یتناقضوا ظ

زقن تنسأ اسلم افعامتھما ح اولشمالھما لصنا اولنفسھم تخطو تقورضت اوباجمعهم در عار داحت ع اصدقتم ستمجمما افلشمالھما خلا تتخالصون تنفامھمان قحین نذف مردع ستمشرقنان خلد شا افترت نخبل تتقاولان تقبلتا ائحرون تنواجدوا نجز ف ویتلقاءھما ابوھم حلق حظ استؤبیتما دلستا تنفانحون نزعت تنأقلمون م سم طشبا تحرقا وبق تتسولا جوف رستنی دص آن تئیرزا خدا نصدر فطح صا صد ی غد سفد ازملتان فیلقاءھما تودان نعامی ففوجن عورن طبلن رواعف ذئب مع نعرجمتا اغوتا لحت تنصی تب خزل اولعامتھما اشعوا انقصفتن ل ازملن استدرت شق استصدرنان استمرتا اسؤل تننظمون ترقبنان اجاھل اولیبعضھما اچھرتا نفن تنخندقتان ھوم ت اعلولن نف امضغی شظ لثمان ر تنضدوا جمتم افلاجمعهمما سط استفدتمتا بھلھم اعزتلا زفی انشؤوا تنضغفون اناھن اھضرتن ی خم ش اولاجمعھا حلا توحما خل رعو هفی تننظفنان قن آقبنسھما شن تخم وطلا رفوض انورتا تستمرون تنقبن نمحل جرو رقی اذئاب قرطت احش اباد ات عل باعث رقعتن عشتن تضطلعوا غطس استیرأ غل تنماجدان لمحن اھتلمتا اولمٹلھن افلشمالھما افلاجمعهمما استوعرن نقأ نصما اشھق سرتم تنحاقرون تننیدنان التعی افلامامھما بزین صی صمصم برأ رحمتا تنزمخرنان تقسبطنان اولامامھما نوب تخف رمق ابتجم زیدن ترھفا رز توفوصوا دحنا ب فنقلدم رؤن نقوض و اخطآن تستفیلنان تختم بلی دلو عب تبارزان ثار ونفسھما حشرنا اقش افلشمالھما صی وعیا اولعامتھما ستنظفنان آسا هف اسطھمتما انغب افیاجمعهمما ربطنفا قد بعایع فغلظون ر فیلقاءھما اؤازر سموتقنان خط نؤو ف انسلتتم عنوس دناعب فظو استامرتن تحنفت نھمش ائدد اھجدان مغل تمضمض شخ تتلاصقان تنف اچھدان اقبضنان تنعقبن غضو نعرما قر استلرمتا تظفرنان تصادتمتا تمشبا ذق زع دتم عقف تصاعبنا آلفسھا ویتلقاءھما دق ضف ذو اعددم طبون استنفرتما صلف ظ علا قدمت تمھرن ستنفزا رغا اھمعان افاد غئا استرھمتما غظ ولتلقاءھا حجور انتحس صی آقش تسرقوا و

آردو برصغیر کی زبان رابطۂ عامہ ہے اس کا ابھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع ہو چکا تھا آردو ، ہند-یورپی لسانی خاندان کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنتِ دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے دوران فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس کی ترقی ہوئی

آردو (بولنے والوں کی تعداد کے لحاظ سے) دنیا کی تمام زبانوں میں بیسیوی نمبر پر ہے۔ یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

آردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ آردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ آردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرینِ لسانیات آردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاشِ لسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی ، آردو سے نکلی اسی طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی (4th) بڑی زبان ہے

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان کی تاریخ،اردو کی ابتداء کے متعلق نظریاتاور دکی میں اردو

اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے زمانے میں متعارف کروایا گیا واقعہ کچھ یوں ہے کہ برصغیرمیں 635 ریاستیں تھیں جن پر اکبر نے قبضہ کر لیا اتنے بڑے رقبے کی حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی ضرورت تھی اس لیے اس نے فوج میں نئے سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا ان 635 ریاستوں سے کئی نوجوان امڈ آئے سب کے سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا تھا اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے تب سب فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے آگے اردو برصغیرمیں پھیلتی چلی گئی

اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے لشکر دراصل مغلوں کے دور میں کئی علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی،عربی اور فارسی زبانیں شامل تھیں چونکہ یہ زبانوں کا مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی کہا جاتا ہے دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی بھی صلاحیت رکھتی ہے

معیاری آردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے ایس۔آئی۔ایل نژادہہ کے 1999ء کی شماریات کے مطابق آردو اور ہندی دنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے لینگویج نوڈے میں جارج ویبر کے مقالے : ’دنیا کی دس بڑی زبانیں‘ میں چہنی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد آردو اور ہندی دنیا میں سب سے زیادہ بولے جانی والی چوتھی زبان ہے اسے دنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں

آردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ کو آردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے، اور اسی طرح اس کے برعکس

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان میں اردو

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو بولنے والے پیدا کردینے ہیں جن کی زبان پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری، برابوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے اور یہ علاقائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو کہلاتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے میں رائے تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بولنے والا وہ ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ علاقائی زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔ پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو بولتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین افغان مہاجرین، جنھوں نے پاکستان میں پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو بولنے والے کہلاتے ہیں۔ پاکستان میں اُردو اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن میں روزنامۂ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل ہیں۔

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت میں اردو

بھارت میں، اُردو اُن جگہوں میں بولی اور استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اُتر پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی، بمبئی، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ، اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی مدرسے اُردو کو پہلی زبان کے طور پر پڑھاتے ہیں، اُن کا اپنا خاکۂ نصاب اور طریقۂ امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ، کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار، جموں و کشمیر، اُتر پردیش، جھارکھنڈ، دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے رکھا ہے۔

لاطینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو صرف و نحو میں فقرے کی ساخت فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں "ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔ مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وُی سا آ لائی"

کہہیں: شاعر و خواناسی ناسراوی خہ لُکی ہیندستان بوو،
لہ دہوروبہ ری سائی ۱۴۴۰دا لہ شاری بہنارہس لہ دایک بووہ،
باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان (کہ یہ کینک لہ ناوہ گانی خودای موسلمانانہ)
لہ سہر مندالہ کہ بیان ناوہ، کہبیر لہ لای راماناندای میندوو شاگردی کردووہ و زائینی زُوری نہ و گاریگہری زُوری لہ سہر کہبیر کردووہ،
ہہروہا ہونراوہنوسوانی فارسی وھکوو مہولانای رُومی تا رادہبہک لہ سہر بیرورا و ہونراوہی کہبیر کاریگہر بوون،
کہبیر شاعیریکی شہ فاهی بوووہ زُوریہی ہونراوہ گانی سینہ بہ سینہ لہ ناو خہ لکدا ہاتوہ یان موربدہ گانی نووسویانہ تہوہ، ناوہرُوکی شیعہ گانی بہ زُوری عیرفانین و زُور رِخندی لہ دوڑمسایہ تیبی تابینی گُرتووہ،
ہہروہا رِخندی لہ رِہوالث پُرسی، رِپا و ہہندیک لہ دابونہریتہ گانی کُومہ لُگای ہیندی گُرتوہ،
لہ سہر بزُوتنہوہی ہمہ کتی و تابینی سیکیزم کاریگہریسی بووہ و لہ ہیند و لاتانی دہور و بہریدا شوینکھوتوانیکی زُوری ہمہ، شوینکھوتوانی کہبیر رِپبازی کہبیریان داناوہ کہ لہ نیسہدا ذریکی ۱۰ ملین شوینکھوتووی لہ باکوور و ناوہراستی ہینددا ہہیہ[۲]،
لہ سہرہای سہدہی بیستہ مدا رِپیندراوات تاگُور خاوہنی خہ لاتی بُبُل لہ کتیبی چریکہ گانی کہبیردا سہد شیعری کہبیری بہ ہاوکاریی تُلغیلین ناندهرہیل وھرکُتِزِپاہ سہر نیتلگیری و ندم شاعیرہی زیاتر بہ دنیا ناساند۔

لہ سائی ۱۴۴۰ لہ دایک بووہ، نہ گہرچی ہرِیک کہس لہ دایکیوونی نہویان بہ ۱۳۹۸ دُمار کردوہ[۳]،
سہبارت بہ زبانی کہبیر قسہ و نہفسانہ و چیرُوکی زُور ہہیہ، ندم جیاوازییانہ لہ کات و شوینی لہ دایک بوون و کہسایہ تیبی دایک و باوکیہوہ دہست پِن دہکا، [۴] چونکہ ہیندووان و موسلمانان ہہردو تا رادہبہک کہبیر لہ خُویان دہزانی و ہہرگام ہہولیان داوہ کہ زُورتر بہ لای خُویاندا رای بکیشن، بُو نمونوہ لہ نہفسانہبہکدا ہہندیک گوتوویانہ کہ دایکی کہ برہہمنیک بووہ بہ کچینی ماوہتہوہ و شووی نہ کردوہ و لہ دوا ی زیارت کردنی زیارہتگہیہکی پیرُوزی ہیندووہکان بہ جُوریکی خودایی زکِپر بووہ و دوات کہبیری بووہ، بہلام لہ بہر نہوہی کہ مینردی نہبووہ کورہکہی داوہ بہ پیاو و زُینکی جُولای ہہزاری موسلمان[۵]،
یان گوتراوہ کہ دایکی بیئوژن بووہ و لہ ترسی بہدناوی سپاردوویہتی بہ پیاو و زُینکی موسلمان، بہلام نہوہی کہ تا رادہبہکی زُور رِیک کہوتی لہ سہری ہہیہ و کہمتر لہ نہفسانہ دہچن نہوہیہ کہ باوک و دایکی کہبیر موسلمان بوون و ناوی کہبیریان لہ سہر ناوہ[۶]،
جگہ لہمہ لہ سہر شوینی لہ دایکیوونی نہو رِیک کہوتنہ ہہیہ کہ لہ شاری بہنارہس یان لہ دہوری نہویدا لہ دایک بووہ،

کہبیرہہر لہ تہمہنی متالِبہوہ چوہتہ لای راماناندای ہیندوو و بووہ بہ شاگردی و بیر و رای نہو لہ سہری زُور کاریگہر بوہ و لہ شیعہرہ گانیدا زُور باس لہم پِہیوہندپہ شاگرد و نوستادیہ دہکات،
ہہرچہند موسلمانان کان دہلُین کہبیر لہ دوا ی راماناندا کہوتوہتہ زُیر چاودتِریسی سُقیہکی موسلمان بہ ناوی پیر تاکِی جاسنی کہ خہ لُکی شاری جاسنیی ہیند بوہ، بہلام کہبیر لہ شیعہرہ گانیدا باسی کہسیکی وہہای نہ کردوہ،[۷]
ہہروہا کہبیر بہ پیچہوانہی مورتاژہ برہہمنہکان بہنمالہ و زُن و منالی بوہ و زبانی دنیایی تہرک نہ کردوہ، نہو وھکوو باوکی بہ پیشی جُولایی زبانی بردوہتہ سہر و وا دیارہ خونیندہواریبہکی زُوری نہبوہ، وا دیارہ کہبیرہ لہ بہر نہو بیر و را جیاوازانہی کہ بوویہتی لہ بہنارسدا کہ بنگہی برہہمنہکان بووہ کہوتہ بہر رِخنہ و نازار و لہ سائی ۱۵۴۹۵ لہ بہنارس دہرگراوہ، کہ لہ نہو کاتہدا دہور و بہری شہست سال لہ زبانی تِپہر بووبوو،
لہ دوا ی ندم رُوداوہ کہبیر روو لہ باکووری ہیندستان دہکا و لہ گہل کُومہ لُیک لہ موریدان و بنہمالہ کہیدا زبانی لہوی دہباتہ سہر،[۸][۹]

کہبیر لہ سائی ۱۵۱۸کُچی دواپی کردوہ و لہ شاری ماگہہر، لہ ہینددا بہ خاک سپتراوہ، نہفسانہبہک لہ سہر مردنی ہہیہ کہ دہلُیت لہ دوا ی مردنی کہبیر لہ نیوان موریدہ گانیدا ناگُوکی ساز بوو کہ تہرمہکہی کہبیر چی پتیکہن، موسلمانان دہیانویست بیشُورن و بہ شِنوازی موسلماننِ بیئُژن و

ہیندو وہ کانیش دہیانویست تہرمہ کہی بسووتنن و خوٰلہ میتشہ کہی ھہ لگرن۔ بھم چوڑہ تریک بوو شہر لہ بہہیناندا ساز بیت تا کہ بیر خوی پین نشان دان و گوئی کہ سہیری تابووتہ کہی بکن۔ ھہروہا پینی وٹن کہ لہ نیو تابووتہ کہدا باوہ شیک گولی بؤن خوٹش لہ جینی تہرمہ کہدا ھہیہ۔ نہ نشن ھیندوہ کان نیوہی نہو گولانہ ھہ لگرن و بیبہ نہوہ بؤ شاری بہنارس و لہوی بیسووتننن و موسلمانہ کانیش نہو نیوہ کہی لہ شاری ماگھردا بنننن۔ بھم چوڑہ شہری نیوان موریدہ کانیش دوایی پیتھا۔[۱۰]

سامواریی یا بوشی ژاپونی جنگجو نام ایسه. سامواریی لوغت فکیفته بوپوسته جه سابورای کی اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمتا گودن. تاریخ میان اینا طبقه خاص ژاپون جامعه میان بید. و تا قبل سال 1868 (میچی دوره آغاز) اینا جرگه جه خلایرا ژاپون میان بید. سامواریی اول بار سیاسی هرج و مرج زلمات میان (467-1573) موهم بوپوستید. آ زلمات میان ژاپون اورشین و هش پرکه بوپوسته یو. و هر کی خوره ، اینا صارا میان حکومت گودی. آ تاریخى دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق دگفته و نیاز به ساموارییین ویشترأ بوسته. و ساموارییین قوت بیگفتید. قرن دوازدهم میان ، دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. اینا تایرا کوگا و اویتا مینامونو کوگا نام دشتید. آ دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192 میان، مینامونو یوریتومو موفق بوپوسته اینا سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه خوره چکونه. یوریتومو گاماگورا سلسله تاسیس بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز بوپوسته. یوریتومو حکومت دورون ، قودرت و مناصب ساموارییین دست دگفته و اوشان ژاپون جامعه میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم میان، تویوتومی هیده یوشی (1537-1598) شوگون بوپوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا بوسته و خو رقیبان دشکنه و همه کوگاهانه فوگوردانه و ژاپون ایجابی وجود باورده، وی اینا طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط ساموارییین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید. سابقه زمت ، وختی جنگ نویو و صلح و آرامشی بو ساموارییین کشاورزی یا گالف کار گودید. هیده یوشی بوگفته کی ساموارییین دو راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامواریی بمانیدو هیده یوشی ، ساموارییین فرمان بدا کی یا کشاورزی و بجارکار بوکونید یا اگر تصمیم بیگفتید سامواریی ببید قلاان و کله بستان دورون، خلایران (ساموارییین) امره زندگی بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی فقط ساموارییین تنسید خوشانه امره شمشیر بدارید. آ طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده ، توگواوا ایاسو زلمات قوت بیگفته.

ادو دوره میان (1867-1603)، ساموارییین، ژاپون جامعه میان ، جاجیگاه خاص و موهم بوپوسته. قیلا اینا سامواریی ، کشاورزی ، پيله وری یا بازار مچی گودی. ساموارییین همه تان اینا کله بست یا قلا دورون زندگی گودید و اوشانه ارباب و چکنه اوشانه دس اوکوف بچ فدایی. باخی ساموارییین ایسا بید کی ارباب یا چکنه نشید. اوشانه دوخادید روئین. آ جرگه کی اوشانه نام روئین بو ادو دوره میان پور مشکل وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید. بعد سکی گاهارا جنگ کی توگواوا کوگا پیروز بوپوسته و بتنسید خوشانه رقیبان دشکنی بدید. ژاپون 250 سال صلح میان دوارسته و توگواوا کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و همه تان جوخوفته بید. هنه واستی جنگستن اهمیت و مبارزه چم کم بوپوسته. پور ساموارییین سیاستمدار ، معلم و بازیگر بوپوستید. وختی میچی دوره فرسه و فتوداليسم، ژاپون میان خاتمه بیگفته ، سامواریی همیشک واستی ژاپون جامعه میان دیمه بوپوسته.

ژاپونی شمشیر

اینا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره سامواریی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی. ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه خمیده تیغه امره چکودید. آ شمشیران نام (اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زلمات میان، دوتا کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام واکیزاشی و تانتو بو. پور ساموارییین دوتایی هم کوچی و هم پيله شمشیر استفاده گودید. مثلا هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب آ دو شمشیر سامواریی سمبل بوپوسته. وختی اینا سامواریی دوتا شمشیر اینا دراز و اینا پاچ اوسادی خو امره حمل گودی اصطلاحا دوخادید دایشو (یعنی پيله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میان فقط ساموارییین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پيله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو دوره جه رونق بگفته. وختی ساموارییین تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امره آشنا بوپوستید. ولی پور ساموارییین ایسا بید یومی امره به عنوان اینا ورزش استفاده گودید. یومی جنس چگوده بوپوسته بو جه بامبو ، چوب ، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر بیگاده بوستی. یومی امره اسب سر ویشتر تیر بیگادید کی آ ورزشه دوخادید یاپوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیئانا ایسه کی ساموارییین اوشانه امره جنگستید. یاری اینا پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیئانا جانشین بوپوسته. یاری اینا انفرادی سلاح نویو بلکه اینا جرگه آشیکارو (پیاده خلایر) کی داوطلب سرباز بید اونه امره جنگستید. پیش دار نسبت به شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و جنگستن موقع پیاده و سواره جولو بختر بو.

انسان دا جوز دد بلان والے دو پیران تے چلن والے بن مانسان دے نیر نال اے تے سدها کملونا، دوپیران تے چلنا، پھال تے اوزاراں دا ودھیا ورتن، اک وذا دماغ تے پؤن وئیان ریتلان ایہدیان اچیچیان صفتاں نیں ڈی این اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان چزدے افریقہ دے پاسے توں 200۰00 وړے پیلان ثریا تے 50000 وړے پہلے اپنے بندے نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اہڑیا[1] دوجے آگو مانس نوں سامنے رکھو تے ایہدے کول اک بہت ودیا تے وذا دماغ اے

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے رپھڑ مگاسکدا اے سوچن دے ایس ودویں ول نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد ہتھ نیں جئان نال اوه کئی کم کر سکدا اے تے کسے وی بور جیوں دے مقابلے وچ ودیا اوزار بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے بور وی اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان، عقل تے سیانف[2] اوه گلاں نیں جیہڑیاں کہ اوہتوں 'بندہ' بنادیاں نیں انسان سوائے انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے زمیں تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]

اڄ دے انسان دا نانچہ تے پنڈا پرانا سیانا مانس توں وشکارے پتھ ویلے وچ 200,000 وړے پھلان افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5] تیسرے پتھر ویلے دے مذ تے 50,000 وړے پہلے اپنی بن دی سوچ تے ریتل ؛ اپنی بولی تے موسیقی نال انسان تے اپنا آپ دسیا افریقہ وجوں انسان 70,000 وړے پہلے نکلیا تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پہلے دے پرانے انسانی مانسان نوں مکادتا 40,000 وریاں وچ اوه ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل گیا14,500 وړے پہلے دے نیزے تریزے اوه اتلے تے دکھنی امریکہ تک اہڑ گیا[6]

10000 وړے پہلے تک انسان دا گزارا شکار تے سی وائی بیچی دے ثرن نال انسان کول کھان پین توں فالٹو شیواں جیدے نال بیار تے گاروبار ثرے دھاتاں دے اوزاراں دا بنی تے ورتن ثریا ڈنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا 6000 وړے پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ ریتلان تے سرکاراں دی نیو پٹی فوجاں دی بنان دی بجاؤ لئی لوز پٹی تے دیس دا پرہندھ چلان لئی ایس کم دے لوک رکھے گئے کم دیاں شیواں لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی وئڈاندے سن تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں

پراڻا يونان اک مڌلى ريتل سى جتھون لوڪراڇ، فلاسفى سائنس اولمپڪ ڪھيڏاڻ لکھتاڻ تے ڌرامہ 2000 توڻ 3000 ورے پھلے ٿرے[7] ليندے ايشياءَ توڻ يھوديت تے ہندستان توڻ ھندو مت وڏياڻ تے مڌلياڻ مزبىي سوچاڻ سس پڇھلے 500 ورياڻ وچ يورپ وچ پرنٽنگ پريس دے بڻن بور نوياڻ چيزاڻ بڻن تے اک انقلاب لے آندا يورپى ڪھوجياڻ تے دنيا ڪھنگالدنى تے سارى دنيا تے يورپ تے مل مار ليا

20ويں صدي دے انت تے انفارميشن ويلے دا مڌ بڄي تے دھيا اک نويں ويلے وچ آکٽى ت ے اک دوجے نال جرڳٽى ايه دنيا بڻ اک پنڌ وانگوں اے ايس ويلے 2 ارب دے نيزے انسان انٽرنيٽ نال اک دوجے نال جرے بوئے نيں[8] 3 3 ارب لوڪ موبائل فون ورت رئے نيں[9]

انسان دا قد نسل جغرافيه ڪهان پيڻ تے ڪم نال جزيّا اے اک جوان وشگارلے ناپ دے انسان دا قد 1.5 to 1.8 ميٽر (5 to 6 فٽ) ٻو سڪدا اے اک انساني مادھ دا جوکھ 54–64 ڪلوگرام تے نر دا 76–83 ڪلوگرام ٻوندا اے[10][11]

جنا زباني دے ملن نال زباني يا مادھ اندر نياڻے دے ٻون دا ڪم ٿردا اے تے 9 مھينياڻ مگروں اوھ جمدا اے انسان دے نياڻے دا جمنا دوجے بڻ مانسان نالوں چوڪھے درد والا ٻوندا اے تے ايدے نال موت وي بوسڪدى اے[12] ايدا وجھ انساني نياڻے دے سر دا وڏا ٻونا تے دو پيران تے چلڻ باجوں زبانه پيلوس بڏياڻ دا تنگ ٻونا اے[13][14] نياڻه جمن تے زبانياڻ دے مرن دى گٽتى غريب ديساڻ وچ زياده اے[15] امير ديساڻ وچ جمے نياڻے دا جوکھ 3–4 ڪلو (6–9 پاؤنڊ) تے قد 50–60 سينٽي ميٽر (20–24 انچ) ٻوندا اے غريب ديساڻ وچ ڪاڻے دا تھوڙا جوکھ ٻونا اوبساڻ دے مرن دى وڏى ڪارڻ اے انساني نياڻے جمن ويلے بالڪل بے بس ٻوندے نيں تے 12 توڻ 15 ورياڻ دى عمر وچ جنسى ناپ نال وڌے ٻوندے نيں انسان دے جيڻ دى عمر وکھرے ديساڻ وچ وکھري اے امير ديساڻ وچ زياده تے غريب ديساڻ وچ تھوڙى ٻانگ کانگ وچ چنبا دى ايورج عمر 78.9 تے زبانياڻ دى 84.8 اے سواڙي لينڊ وچ ايه 31.3 اے[16] اک فرانسيسي سوانى جيڻ ڪالمنٽ توڻ 122 ورے دى عمر نال سب توڻ زياده عمر دى انسان منيا گيا اے[17]

ڪراچي (اردو: کراچی، انگریزی: Karachi) پاکستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي، تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز آهي. ڪراچيءَ جي رهواسي، کي ڪراچيائيٽ سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو شهر آهي[3]. ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ جو گادي جو هنڌ آهي ڪراچي شهر وڏي سمنڊ جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه ۾ قائم آهي. پاڪستان جي سڀ کان وڏي بندرگاه ۽ هوائي اڏو بہ ڪراچي ۾ قائم آهي ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو گاديء جو هنڌ بہ رهيو. ڪراچي شهر نه رڳو سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آهي، پر خطي ۾ هڪ اهم بندر پڻ آهي.

موجوده ڪراچي جي جڳهه تي واقع قديم ماهي گيرن جي بستين مان هڪ جو نال ڪولاچي جو ڳوٺ هيو. انگريزن اڻويهين صدي ۾ هن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون وڌيون. 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديء جو هنڌ منتخب ڪيو ويو. ان جي وجه سان شهر ۾ لکين مهاجر جو دخول ٿيو. پاڪستان جي گاديء جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن کان پهريان شروع ٿي ويون. 1959ء ۾ پاڪستان جي گاديء جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي جي رفتار گهٽ ناهي ٿي. پوري پاڪستان مان ماڻهون روزگار جي تلاش ۾ ڪراچي ايندا آهن ۽ ان جي وجه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي ۽ لساني گروهه آباد آهن. ڪراچي کي ان وجه سان مني پاڪستان (Mini Pakistan) نڏيو/پاڪستان بہ چيو ويندو آهي. ان گروهن جي باهمي ڪشيديگي جي وجه سان 80 ۽ 90 جي ڏهاڻين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽ دهشت گردِي جو شڪار رهيو. بگڙندڙ حالتن کي سنڀالڻ جي لاء پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾ مداخلت ڪرڻي پئي. ايڪويهين صدي ۾ تيز قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽ شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾ تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياء سنڌ جي ڏهاڻي جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ قدرتي بندرگاهه جي گرد وجود پايو. ڪراچي 52’ 24” اتر ۽ 03’ 67” اوڀر تي واقع آهي

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءَ عربي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي، ۽ ان جو سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگھو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهما شهر ٺٺو ۽ سنڌ جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن. سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فاهانائيٽ جڏهن ته جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فاهانائيٽ رهندو آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان 20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي. سنڌو ٽڪور جا نمر بيلا ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيندان جي جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سنڌو ٽڪور جا نمر بيلا جيڪي اڳي ۵۵۰ ميڪٽرن تي پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۵۵۰ ميٽرن تائين محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽ ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سنڌو درياءَ جي مٺي پاڻيءَ جي ميلاپ تي دارومدار رکي ٿو.

توهان اهڙي صفحي جو ڳنڍڻو وٺي هتي پهتا آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي.
اهڙو صفحو جوڙڻ لاءِ هيٺين باڪس ۾ ٿاڻيپ ڪرڻ شروع ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ جو back بٽڻ ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان لاڳ ان ٿيل ناهيو. هن صفحي جي سوانح ۾ توهان جو آءٌ ٻي ڀڻو درج ڪيو ويندو.

سنڌ، جنهن جو صحيح اچار ”سنڌو“ آهي، سو شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي. اِهو غلط اُچار انهيءَ ڪري قائم رهيو ، جو اُهو سڪندر اعظم جي ساٿين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو هو، ۽ اُهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو. مشرقي اُچارن ۾اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه السلام کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾ ”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل ۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد “ ۾ ”سنڌ“ جو نالو انهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سنڌو نديءَ جو هيٺيون وهڪرو رچائي ٿو، يعني اهو ملڪ اُنهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ آهي، جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان آهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي، جو سنڌ جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياهه شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڏيگهه ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي، سنڌوءَ جي پاڻي ڪٺو ڪٺو ڪري آڻي تهه مٿان تهه رکي جوڙيو ۽ ٿاڻنيڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سنڌوءَ جو لوڙهي آندل ٺٺ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير سڌاري ستواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي شڪل ۾ ماڻريءَ جي

چيڙن تائين ائين پٿاري ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو چيهه ئي نه هجي فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو ڪي پنجاهه صديون اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه ڦٽ هيت هو ۽ ان جو سمنڊ سان ميلاپ اڄوڪي هنڌ کان ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو مهندو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لکا لاهه اڄوڪي چٽي ۽ بلڪل واضع مهاندي کان ٿي سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماٿريءَ جي کاٻي پاسي، يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان، ٿر، آهي. جنهن ۾ لاڳيتو ٽي سوء ميل سج ئي سج آهي ۽ جيڪو هري هري ڇڙهندو، وڃي ابو ٽڪريءَ ۽ اوائِي ٽڪرن تي کٽي ٿو. جمڙائوءَ جي منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ڏکڻ کان ويندي ڪڇ جي رن تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو ٽڪر ائين واضع ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوچتو نروار ٿين ٿا، جيئن ڪنهن سڌي سنوائي ميدان ۾ ڇهن جون قطارون، پريان اُتر ۾، واريءَ جون پٿون ڪڇي ۾گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لپٽ وارياسي علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي. اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾، جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مُول مند وارا آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي. ائين کڻي چئجي ته ٿلهي ليکي، ڪڇي کان ٿر جو ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي سنڌي جو هيءُ فرق ڏکڻ- اولهه جي چوماسي جي بل نبل ۽ گهاٽيءَ واڌيءَ جي ڪري ڦرندو گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي پاسي کان اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرالين ماٿرين جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي بلوچستان جي اندر ڦلهجي ويندڙ ٽاڪرو علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پرحقيقت ۾ ان مٿانهن پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين ٽڪرين تان وهي آيل لٽ منجهان ٺهيل آهي. اها سنڌوءَ جي لٽ کان بلڪل ڊرالي نٿي ٿي. اهو ٿر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو وڃي ٿو ۽ گهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي، سو سليمان جبل ۽ بولان لڪ کان ڏکڻ طرف ويندڙ جبلن جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾ ويجهو آهي، سو جيڪي مٽيءَ جهڙيءَ مٽيءَ جو تراڪڙو بيبان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ جي برابر آهن. اهو بيبابان هڪ قدرتي روڪ آهي- اهڙي ئي اڏول، جهڙا آهي جبل، جيڪي ان طرف جون ببيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيبابان جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هيءَ علائقو گهڻو ڪري سياسي طرح ڏکڻ اوڀر وارين ايراضين جي بدران اُتر وارين ايراضين سان لاڳاپيل سمجهيو رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابهت رکي ٿو. پر ايتيءَ ترتيب سان: يعني اتريون ڀاڱو ڪڇيءَ جي ڇيڙي کان ويندي منجهن تائين بظاهي ان ڀڳل ڪوٽ ٺاهي ٿو، جڏهن ته منجهر کان ڏکڻ طرف ڌار ڌار ٽاڪرو چپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾ سئين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو ٿر ڏکڻ ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽ اُچارائيءَ ۾ گهڻبو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا ظاهري حد ٺاهيندو نظر نٿو اچي. اُنهيءَ پاسي وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري، اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ جي ڪپر کان سائڪو ميل اُتر طرف هليو وڃي ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لٽ منجهان جڙيو آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪڇيءَ جي ميدان وانگر، جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان لاڳاپيل پر گهڻو ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هيءُ انهن علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون اُن سر زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق، الهندي ڪوهستان يعني ڪاڇي جا ۽ اڀرندي ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلن“ جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين، جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تائيو آهي. اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 ڊگريون 30 منٽ ۽ 23 ڊگريون 35 منٽ اُتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 ڊگريون 42 منٽ ۽ 71 ڊگريون 10 منٽ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماٿرين جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوڻ-ڇوٽ ٽڪرا- ٻُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماٿريءَ جي زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني ٻوڏ تي آهي. اُلهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ واسي موٽر رستي سويتز کان ڦاهري ۽ اتان نيل ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي ريگستان اندر ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري مشابهت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ پيو وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو ٿر سنڌو ماٿريءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو؛ ۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين درياهه سان گوئي ڪند ٺاهيندي، ڪيتريون به ماڻون ڪبيون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي ويڪر سٺ ميلن کان گهٽ نه ملندي.

اباسين سبلاڊ د ڪوٽر ولايت د وٽپور ولسوالۍ په يوه روشن فکړه پښتنه کورنۍ کې له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترگې پرانستې. کله چې افغانان جگړو وځپل او دې ته يې اړ کړل؛ خو د سر پټا لپاره له هيواده بهر لاړ شي، د سبلاډ پلار هم دې ته اړ شو چې گاونډي هيواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکنټوب خايورۍ يې يې هلته وکړې او له هغې وروسته، يې پلار د يو ښه را ټولونکي د جوړولو په خاطر په يو ښوونځي کې ورته داخله واخيسته. کله چې د ښوونځي له لومړي پړاوه ووت يعنې د منځنۍ ښوونځۍ يې پيل شو، ورسره يې په ښوونځي کې د معارف پېژندنې، ستاينې، او داسې نورې ترانې، نعمتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به يې د سپټېچ په سر ويلې. کله نا کله به يې د سپټېچ نطاقي هم کوله، چې د ښې کارکردگي له امله يې ښوونکي د يو تکړه او با استعداد شاگرد په سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسين سبلاډ په د ترانې په گروپ کې لا پرمختگ وکړ، د ترانې سرتېم او له هغې وروسته د ټول سپټېچ کنترولوونکى او جوړونکى شو. له هغه وخته يې دې شعر له لوستلو سره ډېره مينه پېدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به يې لوستل او خوند به يې ترې اخيسته. په همدې ترتيب يې ښوونځى تر دولسم ټولگي پورې ورساوه او د فراغت سند يې تر لاسه کړ. کله چې بېرته خپل گران هيواد افغانستان ته را ستانه شول، د پخوا په خبر يې له شعر او شاعرۍ سره مينه وه، د سندرو اورېدلو ته به يې هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د شعرونو په ډيکومه کولو کې هم ونډه اخيسته. د شعر په ډېکومه کولو کې ډېره ښه وړتيا لري، خداى ج ورته د ښې خبرې سره ښکلې خواني او ښکلې اواز هم ورکړى، چې د اواز او ليدلو مينه والو يې خورا زيات دي. له همدې خايه وو چې د شعر او شاعرۍ ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه يې پرې اوبه نه دې څښلې، خو يې د کتاب چاپلو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري، يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د شعر په ټگر کې وخلي او ټل شاعرانو او استادانو ته وښايي. د هغوي د خوښې مطابق به انتخاب کوي، لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې کوي. د تلویزيون په پرده ډېر خله د شعر په ډيکومه کولو، او نورو تفريحي خپرونو په وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکټ کاري سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او علاقې تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکى کې په فلمو نو او ډرامو کې هم کار پيل کړي، او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د هغوې له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا زيات وو، هميشه به يې هڅه کولا له ځانه سره داسې اکټونه وکړي، خو په دې مطمئن شي، چې کولای شي په فلمونو او ډرامو کې هم کارو کړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه اکتر په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالاتو انځورونو هم دي ته و هاخواوه، چې بالاخره د فلمي حرکاتو په لوبولو سره هيوادو الو ته د وخت انځورونه روښانه کړي او د خلاصۍ لارې چارې يې ورته په گوته کړي. سبلاډ له دې وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار وکړ، دا چې د کار کولوو او شويتېنگ پايلې يې تر ډېره ورته مثبتې وې، د ليدونکو لخوا ورته د ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جوړت سره يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې هېڅ خنډ نه کوم. د ملاله او سوره په نامه يې په دوه تلویزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته څرگنده شوه چې اوس کولای شي په هر ډول فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په برياليتوب سره يې تر سره کړي، نه يوازې دا چې په سمه توگه به يې ترسره کړې وي. ورسره به د مينه والو لخوا ډېر وستايل شي. اباسين سبلاډ وايي تر اوسه د افغانستان د سينمائي فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوي، سبلاډ هيله لري خو په را ټلونکي کې د خپل هيواد سينما ته هم پام وکړي، خو د نورهيوادونو په شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسين سبلاډ چې غواړي يو تکړه او مشهور فلمي ستوری شي، د تلویزيوني سريالونو سره زياته علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سينمائي فلمونو کې لوبېدل خو ورته د

خوب رېښتيا كېدل ښكاري او هڅه كوي، خو په هر قيمت چې وي په سينمايي فلم كې د يو غوره اگتر په بڼه كار وكړي. په را تلونكي نژدې وخت كې به په دې وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سينمايي فلمونه جوړ كړي. سېلاب په دې هڅه كې دى چې څنگه وكولاى شي، د افغانستان سيما ته وده ور كړي. او په را تلونكي كې په افغانستان كې د ښه سينمايي فلمونو ننداره كول پيل او ډېر مينه والو را پيدا كړي. د نومړي د خوښې فلموي ستوري په هندي فلمونو كې شاروخان او په پښتو فلمونو كې، جهانگير خان په گوته كوي. د هغوى ټول اگتونه ورته په زړه پورې دي، كله يې چې نوى فلم را شي د دوى په خاطر يې ضرور گوري، خوند او پند ترې اخلي. او كولاى شي په ډېر كم وخت حتى په يوځل ليدو هم د دوى تقليد له ځانه سره وكړي. خو اباسين سېلاب وايي. دا يې يو لوى ارمان دى چې په فلمي نړۍ كې د ستوري په شان وځلېږي او مينه وال يې د اوس په پرتله لا زيات شي. ورسره د تمثيل په بار كې هم ډېره خوشيښې ښيي او وايي: كه وشول په را تلونكي وخت كې به د خپل تمثيل كولوو ته لا ډېر وخت وكړي. سېلاب اوس په شمشاد تلويزيون كې خپنې تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زياته برخه يې په كې د تمثيل كول دي، او دى هم له تمثيل كولو سره ډېره مينه لري، د داسې تمثيل كولو وړتيا لري چې ډېرې تمثيل كونكي او د د تمثيل مينه وال به يې ځاى و نه نيسي. په اوس وختو كې يې ډېر وخت تمثيل ته ورگړى. نه يوازې تمثيل او فلم جوړلو سره مينه او علاقه لري، ورسره د كې شمېر شاعرانو ښكلي نظمونه غزلې او شعرونه هم دېكلومه كوي، چې په دې سره يې لا د اواز مينه والو په څو برابره زيات شوي، تل هڅه كوي داسې انتخاب وكړي، چې له احساسى ډگ پيغام ولري، تر ډېره يې خلك خوښ كړي، لومړى پرې د ده او بيا د اورېدونكو او مينه والو زړه پرې اوبه وځښي. د شعر په ټوله مانا، درځ او ډيزاين غور كوي. ښه په شوق يې له ځانه سره په څو څو ځله ډكرلوي، كله چې په دې ويوېهېرې چې اوس يې اورېدونكي د زړه له تله خوښوي، يو ډول اثر پرې كولاى شي. مخكې له دې چې انتخاب يې كړي، له هغه شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې كوي، چې په شعر او شعاړې ډېر ښه پوهېږي، د هغوى په انتخاب او بيا يې د ويلو درځ په خپله روته برابروي. په داسې انداز يې وايي لكه څرنگه چې د شعر له لوستلو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه يې دېكلومه كړي، چې اختر په نامه دېكلومه كړى شوى شعر يې ډېر زړه جړبونكى، او د دې د ښې وړتيا ټاټونكى دى. د دې شعر دېكلومې په مينه والو او اورېدونكو څه بېل شان اغېز وكړ، ډېرو خلكو د يو رېښتنې صحنې ليدل انځورول، او خورا مينه يې ورسره پېده كړه. دېته ورته ډېر نور شعرونه يې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز سره دېكلومه كړي، چې د هر يو خوند چې د يو بل په پرتله زيات دى. د خلكو په زړونو كې يې ځاى نيولى او د بيا ځل اورېدو لېوالتيا يې ښيي. همدا دى چې ډېرى شاعران د افغانستان جنگ له اباسين نه مشر گڼي او بيا وايي چې: دى په ښه طريقه كولاى شي، د تېرو بډامنو وختونو انځورنه مينه والو ته په شه شان سره وړاندې كړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو افغانان څنگه كړولي، ورسره دا هم ورته ښايي، چې څنگه كولاى شو دې جنگ جگړو ته د پاى ټكى كېږدو، او سوله را ولي. لكه مخكې چې مو يادونه وكړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستورى دى ورسره يو تكړه سندرغاړى هم دى، د سندرو ويلو پوره وړتيا لري؛ خو دا چې تر اوسه يې ډېرې كمې سندري ويلي، علت يې د وخت نشتوالو ښي. دا چې په رسنيو كې هم كار كوي ورسره شاعر او دېكلومه كونكى هم دى، نه شي كولاى په يو وخت كې ټول كارونه سرته ورسوي، كه څه هم محلوليشت به يې ورته جوړ كړى وي. خو وايي چې د رسمي چارو د زياتېدو له امله د سندرو ويلو ته لاس رسى نه شي كولاى. ځوان شاعر طاهر شرر صابى يو ښكلي غزل يې په خپل خوږ اواز او د موسيقى په ساز او سرور سره، يوښلى اورېدونكو ته وړاندې كړه. د سندرو په هنر كې همدا سندره وه چې سېلاب يې په يو ستر شعورت ونازوه. دا غزل چې شرر صيب: په كوم انداز ليكلې او څه انځور يې پكې نغښتى، سېلاب بيا اورېدونكو ته داسې روښان كړى، چې په همغه انداز چې شاعر په غوښتل زمزمه كړى، چې مظهر يې داسې ده، ځواني دې رانه وخوړه لوبگه ځوانيمرگه غم غوندې رېبې مې ړنگه بنگه ځوانيمرگه كله چې خلكو دا سندره واوږېده په زړه كې يې د اباسين سېلاب د دې هنر د پرمختگ لپاره هيلې زياتې شوې، داسې را ټونكى يې ورته انتخاباوه چې نوموړى به په ډېرو سندر غاړو كې د غوره سندرغاړي لقب خپل كړي. شاعران او هنر مندان يې د دې لومړي قدم په اخيستو ډاډ وركوي، كه دى لا د خپل دې هنر ته وخت وركړي، بې له شكه چې هنر به يې وده كوي، پرمختگ به كوي. او خپلو اهدافو ته به ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب چې يې د دې هنر په اړه ليدلى وي، تر ډېره به يې تعبير ته ورنژدې شي، حتى پوره به شي. اباسين سېلاب ۲۵ كاله عمر لري، اوس لا نوى ځوان دى، واده يې نه دى كړى؛ خو بيا هم په خپل هنر كې د پرمختگ لپاره يې پلار او وروڼه ډاډگېرته وركوي او تشويقوي يې.

نه‌وژړز ملسلتمزمنښك ټېسل نه‌ننه‌نژۍ بايرمى، ته‌بښته بايرمى، نه‌مگه‌ك بايرمى، ته‌نهرېكه‌ت بايرمى، نه‌ده‌بښات – سه‌ننه‌ت بايرمى قاتارلق
كوپ مه‌نډه‌ليك مه‌ده‌نښت بايرمى يو‌لوش سوپتى ښله، نه‌ك قه‌دممي شجمناني مه‌ده‌نښت هادسسى هېسابلښندؤ. ئو دؤنياد ملاد، قؤربان
هېيت، چاغان قاتاردا سانلښدغان تؤت چوك بايرامنك بښردؤر.

نه‌وژړز بايرمېمنښك شران ۋه ژوران دسيارلږېدا يېځى پيل بايرمى سوپتېنده ئوكؤزؤلوؤاقتسغا 2600 بيلدىن ناشقان بولؤپ، بؤ بايرامنى ئوكؤزېدىدغان
مسلله‌تلهرنښك نوؤپسى هازېر 400 مسليودىن ناشدؤ. نورؤز بايرمى ئوكؤزېدىدغان مسلله‌تلهدره شه‌كلله‌نگه‌ن نورؤز مه‌ده‌نښتى ناشؤ مسلله‌تلهرنښك
ماددىي مه‌ده‌نښليك بله‌ن مه‌نؤى مه‌ده‌نښليكمنښك تهره‌قسياتسغا ئوكره بولؤپ كه‌لمه‌كته.

ئېلمېمزه قه‌دممي ۋه نه‌ننه‌نژۍ ملللي بايراملارنښك بږى بولغان نورؤز بايرمېمنى ئوكؤزؤش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار، تاجېك قاتارلىق
قه‌دممي مسلله‌تلهرگه ئورتاقئؤر.

نه‌جدادلىرىمېز قۇياش ئېتىقادچىلىقى ده‌ؤرىده، ‹‹ قۇياش هارؤيدا ئولتۇرغان سلاھ بېرگه كؤرؤندىغىنى هارؤىېنښك چاقى. سلاھ كؤندؤزى تاسماندا
مېځپې يهرنى يورؤتسا، كېچىسى يهرنښك بېگى بله‌ن يهرنښك يه‌نه بېر چېتېگه ئؤتېدؤ. ئؤ يه‌ر تېگىدىن ئوكؤچه چىى – ئالؤاستلار بله‌ن ئېلىشىپ،
جه‌ك قىلىدؤ ‹‹ دېگه‌ن نه‌پسانگه نشه‌نگه‌ن ۋه كېچىسى گولخان بېقىپ، قۇياشنىك كؤتورؤلوشنى تله‌پ گولخاننى داشره قىلىپ ئؤسسؤل ئويىاپ،
شېادته قىلغان. كېيى شېادته ۋاقتىنى تهردرجىي قىسقارتىپ، 3 – ئاينښك 21 – كؤنى، يه‌نى كېچه بله‌ن كؤندؤز ته‌گلىشىدىغان كؤنگه توغرىلغان.
شؤنښك بله‌ن، نه‌ننه‌نژۍ نورؤز بايرمى شه‌كلله‌نگه‌ن.

نه‌وژؤز بېځى بىل بايرىمىمدؤر. نه‌جدادلىرىمېز نورؤزنى قۇتلؤق كؤن، ده‌پ بىلىپ، زور ته‌ننه‌ن بله‌ن ئوكؤزؤشكه ئاده‌تله‌نگه‌ن. نورؤزنىك كىرىش ۋاقتى
شه‌مسىه‌ كالېندارى بويىچه پىل تاخىرلىشىپ، بېځى پىل كىرگه‌ن كؤنگه، مىلادى كالېندارى بويىچه 3 – ئاينښك 21 – كؤنى، يه‌نى، كؤن بله‌ن تون
ته‌گله‌شكه‌ن كؤنگه توغرا كېلىدؤ. شؤگا، نه‌جدادلىرىمېز بؤ كؤننى پىل بېشى قىلىپ تاللاپ، ئؤنىڭغا نورؤز (بېځى كؤن، پىل بېځلانغان كؤن)، ده‌پ ئات
قويغان.

نه‌وژؤز ته‌ننه‌ن بايرىمىمدؤر. كىشله‌ر باهار په‌سلىگه ئۇلىشىپ، ئوؤغا چىقىش، مال – ۋارانلىرىنى كؤگله‌مگه كؤچؤرؤش، تېرىقچىلىقسقا كىرىشىشتىن ناؤۋال
شى – ئوقىتىنگه ئوگؤشلؤق، به‌رىكه‌ت، نؤرمؤشغا ئاسايىشلىق، به‌خت تىله‌پ بؤ بايرامنى ته‌ننه‌نلىك ئوكؤزؤشكه ئاده‌تله‌نگه‌ن.

نه‌وژؤز ته‌بښته ۋه گؤزله‌لىك بايرىمىمدؤر. بؤ ته‌بښته قىشلىق ئۇيقؤسىدىن ئويغىنىپ جانلىنىشقا باشلىغان، تگىز سؤيى ئېقىپ تاغ – ئېدىرلار، ده‌ل –
ده‌ره‌خله‌ر كؤكرىشكه باشلىغان، كىشله‌رگه بېځى هاياتلىق ئۆمىدى به‌خش ئېتىلگه‌ن مه‌زگىلدؤر. شؤگا، نورؤز بايرمى ئوكؤزېدىدغان مسلله‌تلهدره
ته‌بښته‌تتىن زوقلىنىش، ته‌بښته‌تنى سؤيؤش، ته‌بښته‌تنى گؤزه‌لله‌شتورؤش ئوچون ته‌شيازلىق كؤچه‌ت تىكېپ نورمان بىنا قىلىش ئادىتى شه‌كلله‌نگه‌ن.

نه‌وژؤز ته‌مگه‌ك بايرىمىمدؤر. نورؤزدا تاؤام سه‌په‌رؤده قىلىنىپ، ئېچىز – ئېرىقلار، باغلار، يوللار، هوپلا – ئاراملار توزه‌شعورؤلىدؤ، نه‌شيازلىق تېرىلغؤغا تؤتؤش
قىلىنىپ، نىشله‌پچىقىرىش ته‌مگىكى نه‌ؤچىگه چىقىدؤ.

نه‌وژؤز ته‌ننه‌رىكه‌ت بايرىمىمدؤر. نورؤز كؤنى كه‌ئرى مه‌يدانلاردا په‌لؤانلار چېلىشىشقا چؤشؤپ، ئۆزلىرىنښك باتؤرلؤقى ۋه مه‌ردلىكىنى سىنسسا، دالىلاردا
چه‌ؤندازلار به‌يگه، ئوغلاق تارتىشىشقا چؤشؤپ، ئؤچقؤر ئاتلىرىنى كؤز – كؤز قىلىشىدؤ؛ دارؤازلار مؤته‌لله‌ققه تارتىلغان دارغا چىقىپ، ماماروت

كۆرسەتسە، باقمىچىلار ياكى يۇرت كاتتىلىرى قوچقار، خوراز ۋە كەلكىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت تاللاشتۇرۇش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات – سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت – مەھەللە بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايلاردا نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان ھەرخىل ئويۇنلارنى ئوينايدۇ. شانرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ، مۇتالىئە قىلىشىدۇ. ئەلنەغمىچىلەر ‹‹ ئون ئىككى مۇقام›› كويلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى ياڭرىتىپ، سەھرا – دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا چۆمۈرىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئۇسسۇل ئوينىلايدىغانلىكى ئادەم بەس – بەستە ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان – ئېسەنلىكنى، سالامەتلىكنى، مەمۇرىچلىق، ئاساپىشلىقنى، ئىناقلىق، ئۈملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ماھىر چەۋەندازلارنى، ئىلھامى قايناپ تۇرىدىغان شائىر – قوشاقچىلارنى تاللايدىغان، باھالايدىغان، ناخشا – مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان، بېگىلىقلارنى كۆزەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئۇرغىتىدىغان، كىشىلەرنى ئىلىم – مەرىپەتكە ئۆتدەپ، ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتەكلەيدىغان، پىل بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ – ئىلھام تۇپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.

ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى ئىككى ھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ كۈن ھېسابدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 – ئەسىردىلا ياۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن "يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان، قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا قەدىمكى چاغدىلا جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە يۇنان رۇما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سىماچىيەن (مىلادىدىن 145 – يىل بۇرۇن تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە سەنگو (مىلادىنىڭ 32 – يىلى تۇغۇلۇپ 92 – يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇلالىسى يىلتىزمىسى غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە" بابلىرىنى يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن (مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم)مەشھۇر سەيياھ ۋە دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ (مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 220 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)پادىشاھى خەن ۋۇدىغا (مىلادىدىن 140 يىل بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى چاغغىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ قەدىمكى تارىخى يىلتىزمىلىرىغا ئاساسلانغاندا ، دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە شىمالى يول دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. قەدىمكى چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن)دىن غەربتىكى رۇما ئىمپېرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈنىدۇ.بۇ ئاچا يولىنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى لولان ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگەبارىدۇ. خوتەندىن چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا ياركىندىكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق ئامۇ ۋادىسىغا بارىدۇ.بۇ يەردىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىران ـ ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارغىلى بولىدۇ.مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى ئاچىغا بۆلۈنگەن يولىنىڭ يەنە بىرى لولاننىڭ شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ بارىدۇ. ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تەڭرى تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ غەربكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ ئارقىلىق قەشقەرگە بارىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئالتانلار مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي شىمالىدا) بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ ماڭغاندا مىسوپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا بارىدۇ. بۇ يول – شىمالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى تۈگۈنلىرى ھۇنلار دەۋرىدىن تارتىپ (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ، ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ، جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى (شىفىتسادى ، مەدىنى ، سىياسىي ئالاقىلارنى) باغلايدىغان خەلقئارا سودا يولىغا ھۇنلار ، تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھۇنلار ئارىسىدا ، تۈركلەر بىلەن ئىران ئارىسىدا ،ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت خانلىقى ئارىسىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.

چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى قاتناش يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى ، سىياسى جەھەتتىمۇئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەتتى. يۇنان يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان يىپەك ماللار (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) يۇنانىستانغا ، رومالغا ئېلىپ بېرىلاتتى. رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللارنى ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ سەۋەپتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مانىسنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن يالاپ ئالغان سودا گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە مانىس ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى كلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرىدە ياشىغان) مارتىيۇس بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەنىدى : پىتولمىنىڭ كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق (مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ،ئافغانىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا بۇرۇلۇپ ئاشى مۇنار (بۇ ئاشى مۇنار تاغلاردىن ئالاي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك) دىن ئۆتۈپ سىرسىلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار ھۇنلار دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 – يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 – يىلىدىن 745 – يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۇلالىسى يىلتىزمىسى ، پېچۈي ھەققىدە قىسسە" دىمۇ مەلۇمات بېرىلگەن. شۇ يىلتىزمىغا كۆرە دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلتىزمىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

سۆي سۇلالىسى (مىلادىنىڭ 504 – يىلىدىن 612 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى ياڭدىنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 – يىلىدىن 618 – يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېغا كېلىپ جۇڭگو بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ مۇھىم ئەھۋالنى ھېساپقا ئالغان ياڭدې پىچوئي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان. پىچوئي چاڭئېغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ غەربىي رېيوندىكى (تارىمقىدىن ئالغاندا ئوتتۇرا ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتلەردە ياشايدىغان خەلقلەرنىڭ ئۆرپ – ئادەتلىرى ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ، دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەللەر (يول ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇمات توپلىغان. پىچوئي توپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ "غەربىي رايوندىكى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ ئەسەردە مۇنداق دېيىلگەن : "داشاتادىن غەربكە قاراپ مىڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ، بارىكۆل ، تۇرالار (ئۇيغۇرلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ياشايدىغان جايلار (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايلار كۆزدە تۇتۇلىدۇ، ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ ئالاس دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى ئوتتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول – تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ، بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يوللارنىڭ يەنە بىرى جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ، خوتەن ، قانالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا) توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتىلىت (ھازىرقى پاكىستان ، شىمالى ھىندىستان) ، بامىيان (ئافغانىستاندا) ، كىيود (سەمەرقەنتنىڭ غەربىي شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان غەربىي رايونغا بارىدىغان يوللارنىڭ دەۋرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى مۇھىم ئۆتكەل". پىچوئي تەسۋىرلىگەن يوللار ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 – 745) خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يوللار غەربىدە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ پايتەختى كونستانتىنوپل (ھازىرقى ئىستانبۇل) دىن تارتىپ شەرقتە كورىيىگىچە (ھازىرقى چاۋشيەنچىگە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچوئىنىڭ "غەربىي رېيوندا يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى" ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ، ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ يولنىڭ ئاساسى ئېنىقسى ۋە ئۆگۈنلىرى بولغان رايونلار (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايلار ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ، جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى ئىدى.

2 . شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا[تەھرىر]

يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ھەققىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرغىنى شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى. بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلار رەت قىلغىلى بولمايدىغان تارىخى پاكىتلاردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۆرمىسىنى مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجاييا جاۋا (بۇ يۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ بۇددىست ھىندىچە ئىسمى بولسا كېرەك) غا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن ، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دىيىشىدۇ.

ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر بۇددىست شۈەنجاڭ (مىلادىنىڭ 602 – يىلى تۇغۇلۇپ 667 – يىلى ئۆلگەن) نىڭ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى رىۋايەت.

شۈەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19 يىل (مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 645 – يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ لويانغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا كۆرگەن – بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ "تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .

"تۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۈەنجاڭنىڭ ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت رىۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجاييا جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۆرۈقىنى يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر مەلىكىسىنى باش كىيىمىنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلارنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى ، بولمىسا ئۇ ئەجدىرغاغا ئايلىنىشى مۇمكىن ، دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان يىپەكتىن شاينى – دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم – كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن مىلادىنىڭ 440 – يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) پىلە قۇرۇتىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن (مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ، ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان يىپەك ماللارنى تەتۈالاپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغلاردا تېخى جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك ماللارنى بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۆرۈقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش لازىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى چاغلاردا رومالىقلارنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر ئوقىغان يىپەك ماللارنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ ماللاردىن كىيىم – كېچەك كىيگەنلىكى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە روما ئالىملىرىدىن كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن) ، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، خوبلىتوس ۋىيگىلى مارۇ (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 – يىلى تۇغۇلۇپ 79 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلاۋدى پىتولمى (مىلادىنىڭ 2 – ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن) قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى (خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا "سىرسىلار دۆلىتى""(يىپەك دۆلىتى)" دەپ يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن ئۇنچى قېتىم يىپەك دۆلىتى ("سىرسىلار دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ ، ئۇ مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرسىلار دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىترابون "ساياھەت خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ ئىستىلاچى ئالىكاندىر ماكىدونىكى (ئىسكەندەر زۇلقەرنەينى)نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى ئۇنىسكىر يىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان. ھىندىستانغا كەلگەن ئۇنىسكىر يىتوس ئۆزى يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرسىلار دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرسىلار دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلا ، پىلىنىي ، ماركسئىللىنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىراق ۋە ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلا "مىلادىنىڭ 50 – يىللىرى ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە ھىندىلار ، سىرسىلىقلار ، سىتسىلىكلەر3 ياشايدۇ. ھىندىلار بولسا جەنۇبتا ، سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرسىلار بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر بىلەن ھىندىلار – ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا ياشايدۇ.... سىرسىلىقلار دۇنيادا تەڭدىشى تېپىلمايدىغان سەممى ، سادىق ئادەملەر ، ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ " [1]دەپ يازىدۇ. مىلانىنىڭ سىرسىلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى. ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم نۇقتا بار. (1)مىلا ئېيتقاندىك ، ھىندىستان سىرسىلىقلار (ئۇيغۇرلار – ئا)نىڭ يۇرتى تارىم ئويمانلىقىنىڭ جەنۇپىغا جايلاشقان. [2] مىلا "سىرسىلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ – قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىسىز سۇدا"نى كۆرسىتىدۇ.[3] مىلا "سىرسىلىقلار مالنى قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلا ئېيتقان قۇملۇق تارىم ئورمانلىقىدىكى قۇملۇق – چۆلنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى تېررىتورىيىسى بولغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنىي "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرسى دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى مىلا بەرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات بېرىدۇ. پىلىنىي مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر.... ئۇلار كىمخاپ ، تاۋاق – دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ.... سىرسىلىقلار مۇلاھىم ، تارتىنچاق كېلىدۇ".[4]پىلىنىي يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلىقلار ، بوي – تۇرقى جەھەتتە ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز ، چاچلىرى قىزىل ، كۆزلىرى كۆك ، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلمەيدۇ. چەتتىن بارغانلار ، ماللىرىنى مۇلەم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا ئېلىپ بېرىپ ، سىرسىلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ يېنىغا قويىدۇ. ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە مال ئالماشتۇرۇلىدۇ". [5]پىلىنىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرسىلىقلارنىڭ يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ سېتىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىنىينىڭ سىرسىلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى قىممەتكە ئىگە. بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى جەھەتتىن ئۇيغۇرلارغا بەكمۇ يېقىن بولغان ئويسۇنلارنى "كۆك كۆز ، قىزىل چاچ" [6]دەپ يازغان بولسا ، قىرغىزلارنى "چەرايى ئاق سۈزۈك ، قىزىل چاچ ، كۆزلىرى كۆك" [7]دەپ يازغان. پىلىنىيى ، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ ئەينى – ئىشەرەت ، كەيپ – ساباغا بېرىلىپ تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ ، بايلىقلارنى ھەددىدىن ئارتۇق بۇزۇپ – چېچىپ ، ئەخلاقى جەھەتتە بەكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى ، ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرسىلەر دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار – دۇردۇنلاردىن ئىكلىنىدىغانلىقى ، سىرسىلار دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ئۈچۈن رىم ئىللالىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ – ئا) سىرسىلىقلارنىڭ قولغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا ھەسرەتلىنىپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمىنىڭ ئىللالىرىدىن ھىندىستان سىرسىلار دۆلىتى ۋە ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە ھەر يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىتىر كىيىس (رىم تىللاسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇللار ، دۆلىتىمىدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق سۆڭەكلەرنى دىمەكچى)نىڭ بۇزۇپ – چېچىپ خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ". [8]پىلىنىينىڭ "تەبىئەت تارىخى"دىكى مەلۇماتقا ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەينى – ئىشەرەت ، كەيپ – سابىلق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان يىپەك ماللارنى سىرسىلىقلاردىن ئالغان بولسا ، دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – ياقۇتلارنى ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتلارنى ئەرەبىستاندىن ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيىلغاندەك ھەر يىلى روما پۇلىدىن يۈز مىليون سىسىسىتىركىيىس (رىم تىللاسى) روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن سىرسىلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن ئالىدىغان دورا – دەرەمەك ، ئۈنچە – ياقۇت ، مەرۋايىتلار ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان ئالىمى كىلاۋدى پېيتۇلىيىمى "جۇغراپىيە" ناملىق ئەسىرىدە ، سىرسىلار دۆلىتى (يىپەك دۆلىتى) نىڭ تەبىئىي شارائىتى ، قانداق خەلقلەر ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : " سىرسىلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋۇس [9]نېفىنىڭ سىرتىدا ، شىمالى چېگرىسى نامسىز يەر..... شەرقى چېگراسىمۇ نامسىز يەر. جەنۇبىي بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگى دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ" [10]پېتۇلىيىمى ، سىرسىلار دۆلىتىنىڭ ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلار دۆلىتىنىڭ تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس () دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىستان ۋە ئاسمىران () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋۇس دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان () ۋە ئوتتۇرۇ كورخۇس () تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى قارىقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.

پىتولمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولمىنىڭ ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خالاس. يۇنان ئالىمى ماركسئىللىنوس (مىلادىنىڭ 380 – يىلى ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە سىرسىلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش سوزۇلۇپ تەبىئىي توسۇقنى شەكىللەندۈرىدۇ. سىرىلىقلار شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ يېرى تەكشى ، گەڭتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ ئۈستى (تەڭرى تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى ئىك قىيالىق ئەگرى – بۇڭرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ، ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە باۋۇس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا ئاقىدۇ.... سىرسىلەر ئىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال – ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ. مۇلاھىم ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ، ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ بولمايدۇ. قاتتىق بوران چىقمايدۇ. ئورمانلىق ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى كۆرگىلى بولمايدۇ".[12]مارسئىللىنوس يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرسىلىقلار ئاددى – ساددا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. ئۇلار خالىي جايدا ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش – كېلىش قىلىشنى تانتچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن بىر – بىرىگە بېقىشىلا باھاسىنى توختىتىدۇ. گەپلەشمەيدۇ ، ئۇلارنىڭ يەر بايلىقى مول ، باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ "[13].يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن تۆۋەندىكى خۇلاسىنى چىقىرىش مۇمكىن :

مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقىتتىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ئېلىنى ، يىپەك ئىلى (سىرسىلەر ئېلى) دەپ ئاتىغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ تەبىئىي شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ، ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىلىمى) ئۇنىڭغا چېگرالىنىدىغان دۆلەتلەر ھەققىدە ئاساسەن توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ، ئۇلارنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس) ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇلارنىڭ شىرقى جەھەتتىن قايسى شىرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئەگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ (مىلادىدىن نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلمىغان بولسا ، "جاھاننىڭ مەر – مەر شەھرى" دەپ ئاتالغان رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى سۈپەتلىك يىپەك ماللارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامدىيالمىغان بولاتتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغلاردا ، يىپەك توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن ئۈگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن 6 – نەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك توقۇلمىلاردىكى "ئىسپەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققىيات شۇ بولغانكى ، شۇ چاغلاردا ئۆز يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياپىش گۈللۈك ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىلغان كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقىن بۇ خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇلالىسى ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ توقۇمىچىلىق ھۈنىرىدە قوللانغان. ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى (كىمخاپلارنىڭ ئارقىغىدىن گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى – ئا) شىنجاڭدىن ئۈگەنگەن بولسا كېرەك." [14]مانا شۇ پاكىت قەدىمكى چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى" دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر پاكىتىمۇ بار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان تارىخشۇلوگىك قېرىشلەر ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار شىچىدە.... مىلادىنىڭ 418 – يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە ئۆزىمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى." (يادىكارلىق 40 – بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى ("شەرق مەلىكىسى") مىلادىنىڭ 440 – يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ. قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا تۇرپان رايونىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىتلاردىن چىقىرىلغان ئەڭ ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇلاسە ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل – كېسىل رەت قىلىنىشى ، خالاس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغلاردا جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلتىزلىرىغا ، ئۇيغۇن خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلتىزلىرىغا يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 – نەسىرىدە خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى جۇڭگونىڭ تارىخى يىلتىزلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ھۆرمەت قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ قىلىنسا ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ، خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلىنمىسىلا چىققانداق يانا – سەۋەب يوق. ھونلارنىڭ ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى ، جۇڭگو بىلەن غەرب ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ ئۇڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 – يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 – يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ، مىلادىنىڭ 97 – يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن پىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان. جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120 – يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن ھىندىچىنغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 – يىلى روما ئېمپىراتۇرى ماركۇس ئاۋرېل (مىلادىنىڭ 161 – يىلىدىن 166 – يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان) دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن. روما ئەلچىسى دېڭىزدىن ھىندىچىنغا چىقىپ ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندې (مىلادىنىڭ 147 – يىلىدىن 167 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) غا پىل چىشى ، كەرەك مۇڭگۇزى ، ياقۇت قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن. يۇقىرىدىكى تارىخىي پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى (يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر (مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان. رومانلىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئەگەر شۇنداق مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 – يىلىدىن باشلانغان بولسا) رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن باشلانغان.

پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا تارقىلىشى[تەھرىر]

قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە (مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن توقۇلغان كىمخاپ ، شاپى تاۋار ، دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا) تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسلەر ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلاتلىرىدىن بىرى ئىدى. بولۇپمۇ دەۋردە خەلقئارا سودا ناھايىتى كەڭ مىقياسىدا قانات يايدىغان ئىدى. مىلادىنىڭ 624 – يىلى تۇرپان خانلىقى (مىلادىنىڭ 460 – يىلىدىن 640 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى گوي ۋىنتاي غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ رۇقىستىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ 618 – يىلىدىن 627 – يىلىغىچە پادىشاھ بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا – سالاملىرى ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن كۈچۈكلەر ، قارا ئۆلكە مېنىسى قاتارلىق نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا روماننىڭ تەسىسلىك ئىشلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ ، بۇرۇنقى چاغلارغا ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر ، دۇرا – دەرەمكلەر ، زىبۇ – زىننەت بۇيۇملىرى ، ئېردىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ قالماستىن ، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627 – يىلىدىن 647 – يىلىغىچە بولغان

20 يىل ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا نەلچىلىرى نەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن خانلىقلار بىرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى خەلقئارا مۇناسىۋەتلەردىكى چوڭ ئىشلارنى قىلىشتا تۈرك خاقانىنىڭ رۇخسىتىنى ئالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن ئىران ساسانىلار سۇلالىسى ئارىسىدا بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا بولسا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن چىققان.

ھەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان رىم تىللاسىغا سىرسىلەر ئېلىدىن يىپەك ماللارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتۇرلىرى) پىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىم بولىدىغان كىمخاپ ، شاپى ، تاۋاز ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك ماللارنى ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ – ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى دەۋرىدە نەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى زوناراس () "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتنىڭ قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى ".

6 – ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى ستوخۇئۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 – يىلىدىن 1451 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى ئۇلۇغ پوستىئانىنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتىنى بېقىپ ، يىپەك ماللارنى ئىشلەپچىقىرىشنى يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. ستوفانس مۇنداق دەپ يازىدۇ : "ئېمپىراتور پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇن شەرقىي رومانلىقلار پىلە بېقىشنى بىلمەيتتى. ھىلىقى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق سىرسىلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان. ئۇ سىرسىلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى كاۋاك ھاسسىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى تاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار كېلىشى بىلەنلا پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى ئۈزۈمە يوپۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يوپۇرماقنى يەپ چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ، ئۇچىدىغان بولغان ، رومانلىقلار پىلە بېقىپ ،يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن پوستىئان تۈركلەرگە (كونستانتىنۇپۇلغا – ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك نەلچىلىرىگە ئاپتور) رومانلىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ – ئاڭ قېلىپ چۇچۇپ كەتكەن ".

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى ئىگەللەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى" توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440 – يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ باغلىنلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرسىلەر ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق راھىپ تەرىپىدىن مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا بىر – بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ پاكىتلار يەتەرلىك بولسا كېرەك.

ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى يالغۇزلا ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا ئالماشتۇرۇش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا بىر – بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق مەدەنىيەت بارىنىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا يولىدا سودا كارۋانلىرى ، نەلچىلەر ، سەيياھلار غەرىبتىن شەرققە ، شەرقىدىن غەربكە ھۆكۈم كۈتىۋاتىدۇ. بەزىدە بولسا جاچاۋۇزچىلىق مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن قوشۇنلارمۇ سودا نەلچىسى ياكى ئاددى سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا ئاسىيا ئارقىلىق تۇۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 – يىللىرى ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى توغرىلاپ مەخپى ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىدا ھۆكۈم سۈرگەن نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئەگەر ئىرانلىق راھىپ پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى سىرسىلەر ئېلىدىن توغرىلاپ ئېلىپ كېلىدىغان بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق ئىنتام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.

ئېھتىمال ئىرانلىق راھىپ خىرىستىئان مۇرىدى بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت باھالىق ئىنتامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ، سىرسىلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتنىڭ ئۇرۇقىنى توغرىلاپ شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن. مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن (مىلادىنىڭ 424 – يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ، رەڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) جۇڭگوغا بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلار رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا غەرىبتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەرىبتىن بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 – يىلى ياۋچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن نەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي پاكىتلار مۇنداق : "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى"دىكى خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالىي ۋېي خانلىقى (مىلادىنىڭ 386 – يىلىدىن 534 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى تۇپانۋۇنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 424 – يىلىدىن 452 – يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 – يىلى ئۇنىڭ پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋچىلار) ئاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ كىشىلەر غەربنىڭ رەڭلىك شىشەلىرىدىنمۇ ياقتراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلاھى شىشەلەر دىيىشكەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ رەڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئى مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇپانۋۇ شىمالىي ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى دانۋۇغا كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئەگەر ئەھۋال بىزنىڭ قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا تۇپانۋۇ ئاق ھون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رەڭلىك شىشە ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق راھىپ بىلەن ئاق ھون (مىلادىنىڭ 420 – يىلىدىن 565 – يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رەڭلىك شىشەنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان مەدەنىيەت توغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ، مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما بىلەن جۇڭگونىڭ ماددى مەدەنىيىتىنى يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.

خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق ماددى ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان. جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ خەنزۇدىنىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغلار ، بىدىلىكلەر پەيدا بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم – خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇدى ھونلار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ جەڭ ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ، قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ ئاشۇ ئەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان. دەل شۇ چاغدا ياڭاق بىلەن ئاتار كۆچىتىمۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن. خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 – ئەسىرىگىچە پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى. پەقەت 5 – ئەسىردىلا كېۋەز نۇرۇقى (چىگىت) تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان. ئۇنىڭغىچە خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىپا ، بالايار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي سۇلالىسى (581 – 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 – 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 – يىلى كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن ئاسنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇلالىسى (557 – 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ، تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كوندىن چاڭئەنگە (خەنزۇگە) ئاسنا بىكە بىلەن بىللە سۇ جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن. ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇلالىسى ۋاقتىدا (581 – 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان. سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا سەنئىتىنىڭ بەكمۇ تۈۋەن ، نامراتلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

ھىندى مۇزىكىسى ،

كۆرىيە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەتتە خىل مۇزىكىنىڭ ئىچىدىن ھىندى مۇزىكىسى بىلەن كۆرىيە مۇزىكىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قالغان بەش خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىپىا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ، شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ مۇزىكا ئۇستازى دېگەن ھۆرمەتلىك نامغا ئىگە بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618 – 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئاساسىدا 640 – يىلى 10 يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسىنى بەرپا قىلدى. بۇلار تۆۋەندىكىچە :1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2. قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4. غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ، 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدۇا مۇزىكىسى ، 8. كۆرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سېستىمىسى ئىچىدە ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھون مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ، ئۇيغۇر مىللى ھەيكەلتاراشلىقى بىلەن رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئالاھىدىلىكلىرىنى ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇلارنىڭ ھەيكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ ئۆيىدىكى ھەيكەللەر ، تام سىزما رەسىملىرى ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى ، 7 – ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەنلىك ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى شىمىنىڭ (627 – 649) تەكلىۋىگە بىنائەن شەئەنگە كېلىپ ساكيامۇنىڭ تىپىك سۈرىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو رەسساملرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى كىشىلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى. جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ) بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ قاراش تولىمۇ بىمەنلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى. ئۇيغۇلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ، راھىپلار 3 – ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلاسۇپ ۋە مەشھۇر ئەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى مىسال كەلتۈرۈش پېتەرلىك. كوماراجىۋا (مىلادىنىڭ 344 – يىلى تۇغۇلۇپ 431 – يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى ئىرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغلاردا بۇددىزىم ئەلىمانىدا ماخىيانا ۋە خىنپايانا دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ مەزھەپ ئىچىدىن خىنپايانا مەزھىبىنى قوبۇل قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا مەزھىبىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان خىنپايانا مەزھىبىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ بىر راھىپقا يولۇققان ، ئۇ راھىپ ئۆزىنى دۇنيادا تەڭداشسىز راھىپ ھېسابلاپ ھەمىشە ماختىنىپ : "ئەگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە يېشىمنى كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ راھىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۆتنى يېڭىپ قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربىتىكى بۇددا دۇنياسىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار خانى ناھايىتى چوڭ

پەخىرلىنىش ھېس قىلىپ كومانراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى شىزەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ كېتىدۇ. كومانراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ بىرى ئۇستازى دەپ جاڭالايدۇ. تارىختىن خەۋرى بار كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كومانراجىۋا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى ھازىرقى گەنسۇنىڭ ئۇيۇيغا كەلگەن. ئۇ شۇ جايدا 15 يىل تۇرغان. كومانراجىۋا شۇ مەزگىلدە خەنزۇ يېزىقىنى (ئىلىتى) پۇختا ، مۇكەممەل ، چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا "ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان ناھايىتى قالايمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا دىنىنىڭ ئادان ، ساددا خەلقلىرىنى ئاساسلا ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇپ ئۆزلىرىگە قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقرالارغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىس (مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى كومانراجىۋانى تەكلىپ قىلىپ شىتەنگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ بىرى ئۇستازى دەپ جاڭلىغان. ياۋشىسنىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كومانراجىۋا شىتەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا تەقىدىلىرىدىن دەرس بەرگەن. ياۋشىس داشىم ئىبادەتخانىغا بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى "دانشىمەن - نەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە بولغان. كومانراجىۋا شىتەندە بۇددا تەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا نامىلاردىن 384 جىلىدلىق 74 پارچە كىتابنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا يەدىتلىگى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى نۇرغۇن تەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان تەرجىمە تەسەرلەرنىڭ تىلى بەكمۇ راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ، چۈشىنىشلىك بولغان. كومانراجىۋانىڭ دىن ، پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيىتى جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ بۇددىست ، پەيلاسوپ ، داڭلىق تەرجىمان ، تالانتلىق شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان. خۇلاسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى ماگېلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى) يالغۇزلا غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۇۋرۇكلۇك رول ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۇجىزىدە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ، ئەھمانلار سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىلار دۆلىتى بولغان ئوخارستان (مىلادىدىن 150 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ، تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745) ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.